

УДК 368.914(477)

ДОЛГОВА Олена, старший викладач кафедри фінансів КНТЕУ

НЕДЕРЖАВНІ ПЕНСІЙНІ ПОСЛУГИ В УКРАЇНІ: НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Проаналізовано сприйняття послуг із недержавного пенсійного забезпечення потенційними споживачами в Україні, визначено тенденції формування пенсійної свідомості населення, окреслено доцільність використання маркетингових заходів для подальшого розвитку ринку послуг вітчизняних недержавних пенсійних фондів.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійна система України, недержавний пенсійний фонд, парабанківська система, інституційні інвестори, фінансовий ринок, пенсійна свідомість, маркетингові заходи.

Долгова Е. Негосударственные пенсионные услуги в Украине: направления развития. Проанализировано восприятие услуг негосударственного пенсионного обеспечения потенциальными потребителями в Украине, определены тенденции формирования пенсионной сознательности населения, очерчена необходимость использования маркетинговых средств для дальнейшего развития рынка услуг отечественных негосударственных пенсионных фондов.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, пенсионная система Украины, негосударственный пенсионный фонд, парабанковская система, институциональные инвесторы, финансовый рынок, пенсионная сознательность, маркетинговые средства.

Постановка проблеми. Одним із найбільш показових чинників розвитку будь-якої країни є добробут та процвітання громадян різних вікових категорій, забезпечення відповідного рівня життя, при цьому особлива увага приділяється особам пенсійного віку. В Україні потерпає від бідності 29 % пенсіонерів; при цьому в середньому по країні доходи нижче за прожитковий мінімум отримує 24 % населення [1].

Незважаючи на певні зусилля уряду щодо покращення пенсійного забезпечення, прогнози аналітиків залишаються песимістичними: основною проблемою є старіння нації та збільшення кількості пенсіонерів [2], що унеможливує подальше випереджаюче зростання рівня державної пенсії та забезпечення гідної старості для майбутніх поколінь українців.

Виходом із ситуації, що склалася, може і має стати створення третього рівня пенсійної системи – розвиток недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ). На жаль, нині в Україні цей сектор фінансового ринку розвивається дуже повільно: відсутній власний досвід використання добровільної складової пенсійної системи, населення до подібних нововведень ставиться скептично, що здебільшого зумовлено негативним

попереднім досвідом використання інших фінансових інструментів накопичення. Фінансова криза 2008 р. тільки закріпила у свідомості українців негативне ставлення до довгострокових вкладень, у тому числі до фінансових інструментів капіталізації.

Фахівці виокремлюють цілу низку чинників, що перешкоджають розвитку НПФ – починаючи від недостатнього рівня платоспроможності населення і закінчуючи низьким рівнем інформованості населення щодо можливостей створення додаткового пенсійного забезпечення у майбутньому. Отже, для чіткого окреслення проблеми, детального аналізу причин, що її зумовлюють, необхідно здійснити глибокі маркетингові дослідження потенційних споживачів цього виду послуг, визначити шляхи подолання стереотипів недовіри для подальшого розвитку системи НПФ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сприйняття громадянами України інновацій у системі пенсійного забезпечення, дослідження їх ставлення та подальших намірів щодо користування послугами НПФ недостатньо опрацьована вітчизняними науковцями. Окремі, переважно теоретичні, аспекти оцінки ставлення українців до діяльності недержавних пенсійних фондів, формування суспільної думки щодо сприйняття цього виду послуг досліджувалися у роботах Н. Андрусенко, В. Смоляка [3; 4]. Не знижуючи теоретичної цінності цих робіт, потрібно констатувати, що їх автори при розробленні рекомендацій щодо подальшого розвитку ринку послуг НПФ в Україні спираються на сформульовані професійним баченням проблеми, висновки і положення, які потребують емпіричного підтвердження і осмислення.

Наразі чи не єдиним емпіричним дослідженням питання розвитку НПФ в Україні є робота "Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки 2010", виконана українським представництвом міжнародної дослідницької компанії "GfK" на замовлення та за підтримки Проекту USAID "Розвиток ринків капіталу" [5]. У ході дослідження виявлено, що краще за все громадяни України поінформовані про готівкові заощадження в гривнях та іноземній валюті (відповідно, 97 % та 87 % опитаних), і використовують ці інструменти найбільш активно (відповідно, 41 % та 16 %). Ці види накопичень вважають привабливими відповідно 48 % та 43 % респондентів. Натомість, про банківські депозити (строкові вклади) знають 74 %, але вважають привабливими 20 %, планують використати 8 %, а використовують зараз лише 7 % опитаних. Інші способи заощадження та інвестування мають ще меншу популярність.

За результатами цього дослідження окремо непокоїть динаміка суспільного настрою щодо змін у пенсійній системі. У 2010 р. створення систем недержавного пенсійного забезпечення як одну з можливих змін у чинній пенсійній системі в цілому підтримували 21 %, тоді як не підтримували 29 % респондентів. З одного боку, це дає змогу констатувати значний, хоча і явно недостатній рівень толерантності населення.

Однак його динаміка не може не насторожувати: за результатами аналогічного опитування 2005 р. співвідношення прибічників запровадження НПФ до супротивників дорівнювало 29 % до 26 %. Тобто у 2010 р., на відміну від 2005 р., кількість прибічників зменшилась [5]. На жаль, це дослідження не містить детального аналізу причин ситуації, що склалася саме на ринку послуг НПФ, як і аналізу подальших намірів населення щодо користування цими послугами з метою пенсійного накопичення. Більше того, ситуація на ринку послуг НПФ, як і на будь-якому фінансовому ринку, надзвичайно чутлива до змін макроекономічного оточення. Відтак актуальність цих даних вже певною мірою втрачена.

Метою дослідження є висвітлення результатів власного дослідження щодо визначення потенціалу сприйняття послуг вітчизняних НПФ, а також формулювання висновків і рекомендацій для державних установ і недержавних пенсійних фондів щодо напрямів подальшої розбудови сектору недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Результати дослідження. Відповідно до мети роботи, а також з огляду на результати, отримані "GfK Україна", **об'єктом дослідження** визначено рівень пенсійної свідомості платоспроможного населення столиці України як найбільш перспективного регіону для функціонування відкритих НПФ. Для досягнення мети необхідно виконати такі **завдання**: дослідити ступінь інформованості громадян України про можливість створення додаткового пенсійного забезпечення на майбутнє; виявити місце, яке посідають недержавні пенсійні фонди серед інших інституційних інвесторів у свідомості громадян; виявити основні фактори мотивації, що впливають на бажання скористатись послугами недержавних пенсійних фондів; з'ясувати причини недовіри до недержавних пенсійних фондів; виявити ступінь ефективності реклами, яку провадять недержавні пенсійні фонди; а також привернути увагу працездатного населення до можливості додаткових накопичень на старість. Побудова вибірки здійснювалася з урахуванням географічного, економічного та низки соціально-демографічних критеріїв.

Респондентами було обрано жителів міста Києва, де зосереджено більше 70 % недержавних пенсійних фондів [6] – напевно, через те, що столиця України характеризується найбільшою кількістю (5.39 % усього населення України) та щільністю населення (3264 особи/км) [7]. Крім того, населення Києва вирізняється на фоні решти регіонів України доволі високим рівнем заможності і сприятливою для капіталізації структурою видатків домогосподарств. Ще одним важливим чинником вибору є рівень безробіття, який, за даними Державної служби зайнятості у м. Києві, найменший в Україні (у 2008 р. він становив 0.5 % серед осіб працездатного віку) [6].

Опитування респондентів здійснювалось у березні-травні 2011 р. спільно з редакцією журналу "Фінансові послуги". Було складено анкету, організовано апробацію серед студентських груп КНТЕУ та їх батьків, за

результатами якої усунуено неточності та недоліки у структурі та змісті.

На завершення етапу дослідження сформовано вибірку відповідно до генеральної сукупності (1 359.1 тис. осіб економічно активного населення м. Києва працездатного віку)¹ [6] у кількості 665 анкет, що відповідає довірчому інтервалу у 99 %, із граничною похибкою ± 5 %.

Більше 400 анкет було пропорційно розіслано київським підприємствам малого та середнього бізнесу за сприяння Спільки малих та середніх і приватних підприємств України, понад 200 анкет розподілено між студентами старших курсів денної та заочної форм навчання київських вищих закладів освіти. Ще 200 анкет було заповнено спонтанним методом на вулицях м. Києва.

Вік респондентів було обрано за рівнем працездатності та платоспроможності населення. Найбільша кількість опитаних у віковому діапазоні від 25 до 54 років (тільки починаючи з 25-річного віку більшість людей замислюються не тільки над питаннями сьогодення, а й займають активну позицію щодо створення певного потенціалу належного рівня життя у довготривалій перспективі). В опитуванні взяли участь 306 чоловіків (46 % від загальної кількості) та 359 жінок (54 %), що забезпечило пропорційний розподіл опитуваних за статевою ознакою. Майже 80 % респондентів (528 осіб) працюють, із них: 8 % – керівники компаній, 14 % – заступники керівників, близько 17 % – керівники департаментів, управлінь та відділів, 35 % – спеціалісти структурних підрозділів на підприємствах та установах та більше 6 % – суб'єкти підприємницької діяльності. Позитивною у такому розподілі є висока частка штатних спеціалістів середнього та нижчого рівня, оскільки саме на цей прошарок можуть бути орієнтовані послуги недержавних пенсійних фондів. Серед 20 % непрацюючих опинились представники сучасного студентства (7 % від загальної кількості) та навіть пенсіонери – адже їхня думка може бути досить ваговою при аналізі окремих параметрів дослідження. Кількість непрацюючих з різних причин у загальній кількості опитаних становила близько 23 %. Цікаво, що непрацюючих студентів серед респондентів виявилось досить мало: 46 осіб на 200 опитаних, що свідчить про прагнення (чи необхідність) сучасної молоді самостійно створювати власні фінансові ресурси, а також про вже сформовані певні уподобання щодо створення власної матеріальної бази.

Слід відзначити й те, яким чином розподілилися анкети серед працюючих респондентів: 76 % респондентів працюють у малих і середніх підприємствах, тобто можуть бути потенційними споживачами послуг будь-якого інституційного утворення, залежно від можливостей і власних уподобань. За результатами опитування, 24 % осіб, що працюють на великих підприємствах, висловили високу ймовірність участі у кор-

¹За даними Головного управління статистики у м. Києві у 2008 р.

поративному недержавному пенсійному фонді, який або вже створено їхнім підприємством, або може бути створеним. У той же час 20 % непрацюючих респондентів зацікавлені у послугах відкритих недержавних пенсійних фондів. Таким чином, обрана вибірка є досить інформативною, і результати її дослідження можуть мати практичну цінність.

Основні результати дослідження викладено нижче. Уподобання респондентів щодо розподілу власного часу після виходу на пенсію наведено на *рис. 1*.

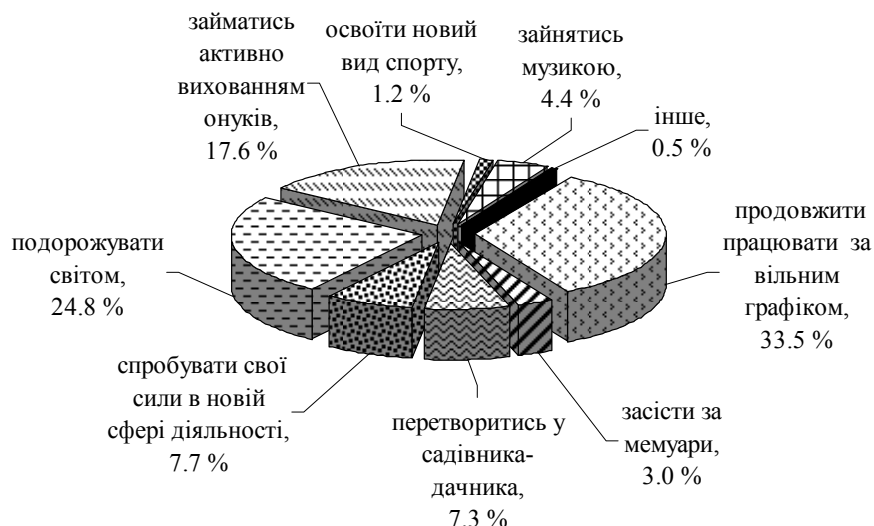

Рис. 1. Імовірний розподіл часу респондентів після досягнення пенсійного віку

Більша частка респондентів (34 %) із досягненням пенсійного віку бажає продовжувати працювати. З огляду на сучасні реалії реформування пенсійної системи в Україні цій категорії населення має бути цікаво отримувати додаткові кошти за рахунок накопичень у недержавному пенсійному фонді, оскільки у майбутньому можливе неотримання ними державної пенсії із солідарної системи до моменту прийняття рішення про залишення роботи [8]. Майже 42 % респондентів бажають реалізувати мрії, на які не вистачало часу за умов щільного робочого графіку. У багатьох випадках такі плани потребують певного фінансування, яке не забезпечується за рахунок лише державної пенсії. І тільки 24 % опитаних досить консервативні у своїх бажаннях і планують займатися вихованням онуків та вести натуральне господарство – для цієї категорії громадян можливість додаткового пенсійного забезпечення, в тому числі і через систему недержавних пенсійних фондів, не виглядає привабливою.

Значно поглиблює висновки зіставлення планів респондентів щодо організації свого часу та запланованих джерел доходів після досягнення ними пенсійного віку (*табл. 1*).

Таблиця 1

Імовірні джерела доходів респондентів після настання підстав для пенсії

Джерело доходу	Кількість респондентів, осіб	Частка від загальної кількості опитаних, %
Заробітна плата	270	40.6
Доходи від здачі майна в оренду	230	34.6
Відсотки за депозитами	233	35.0
Дивіденди від володіння акціями	126	18.9
Відсотки за облігаціями	30	4.5
Страхові поліси	33	5.0
Доходи від накопичень на рахунках НПФ	130	19.5
Державна пенсія	314	47.2
Соціальна допомога	51	7.7
Доходи від ведення власного бізнесу	340	51.1
Доходи від реалізації продукції домашнього господарства та присадибних ділянок	63	9.5
Грошова допомога від дітей та онуків	105	15.8
Доходи від продажу антикварних речей і предметів колекціонування	12	1.8
Доходи від продажу ювелірних виробів	5	0.8

Респондентам було запропоновано обрати не більше 4-х можливих джерел доходу. Лідирує відповідь – дохід від ведення власного бізнесу (51 %), що відображає самодостатність майбутніх пенсіонерів. Найменшу частку серед джерел доходів становить виручка від продажу антикварних речей і предметів колекціонування (1.8 %) та ювелірних виробів (0.8 %). Слід зазначити, що тільки половина респондентів розглядає державну пенсію та соціальну допомогу як можливе джерело доходу, що свідчить про недовіру громадян до цих джерел, зокрема і через її розміри, які не задовольняють навіть першочергові потреби пенсіонерів.

Окремо слід звернути увагу на місце доходів від операцій з інструментами фінансового ринку, оскільки саме тут розміщені накопичення у недержавних пенсійних фондах. Розподіл згадувань респондентами окремих фінансових інструментів накопичення серед осіб, які планують використовувати такий метод забезпечення у пенсійному віці (рис. 2).

Основним фінансовим інструментом, про який знають і який планують використати респонденти, залишаються депозитні рахунки банків (35 % у загальній вибірці або 42 % серед тих, хто обрав такий метод забезпечення). Одним із привабливих джерел доходу 19.5 % респондентів бачать накопичення у недержавному пенсійному фонді. Майже така ж їх кількість (18.9 %) розглядає можливість отримання доходу від участі у розподілі прибутку акціонерних товариств. Найменша питома вага припадає на дохід від операцій із облігаціями. Незначна частина респондентів розглядає надходження доходу через послуги, що пропонуються

страховими компаніями: цьому сприяла фінансова криза 2008–2010 рр., коли було підірвано довіру до довгострокових продуктів, що пропонуються цими суб'єктами парабанківської системи.

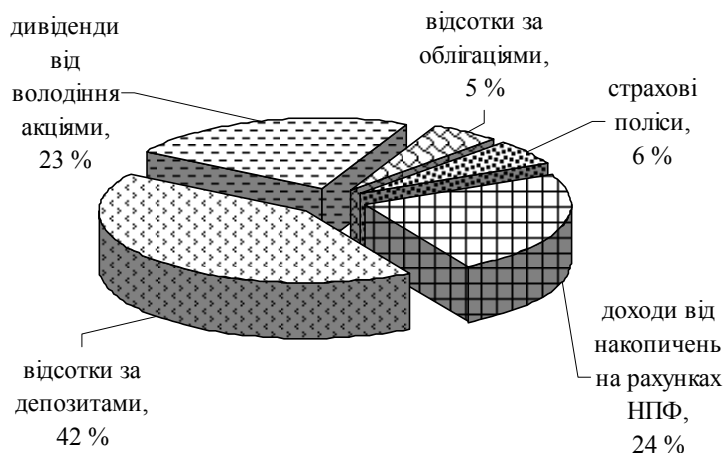

Рис. 2. Очікуваний рівень використання фінансових інструментів респондентами після виходу на пенсію

Досить тісно корелюють результати відповідей щодо розподілу джерел доходу із висновками щодо довіри різним фінансовим інституціям (рис. 3).

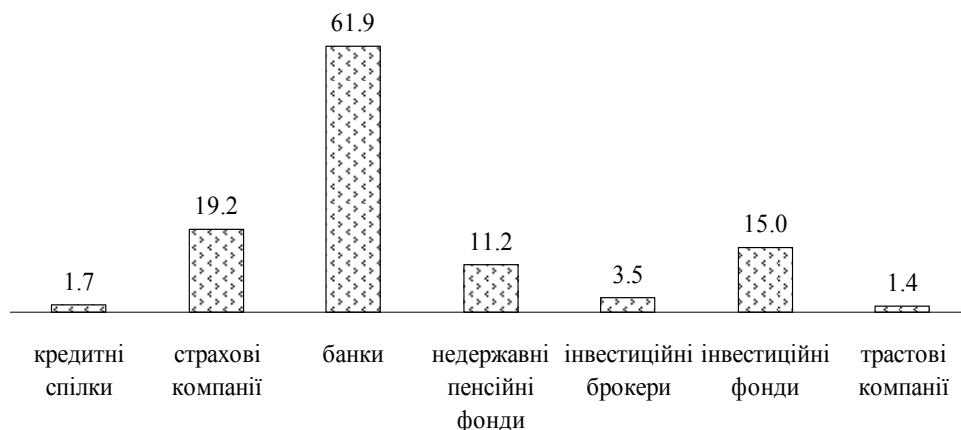

Рис. 3. Рівень довіри до фінансових посередників, %

Банківським установам довіряє 61.9 % респондентів, але тільки 35 % довірили б їм власні накопичення на старість. Страховим компаніям довіряють 19.2 %, що не підсилює наміри використання страхових продуктів для пенсійного накопичення. Це може бути пов'язано зі збереженою довірою населення саме до короткострокових продуктів страхових компаній, які не займаються страхуванням життя. Що стосується послуг недержавних пенсійних фондів, їм довіряють лише 11.2 % опитаних проти 19.5 %, які бажають отримувати дохід від цих фінансових посередників після виходу на пенсію. Такий результат може пояснюватися

обов'язковою участю сьогодні або у майбутньому окремих громадян у професійних та корпоративних недержавних пенсійних фондах (згідно з пенсійною реформою, яка розглядає НПФ як складову загальної системи). Невеликий рівень довіри до інших фінансових посередників свідчить про несформоване ставлення населення України до їх послуг і місця на фінансовому ринку.

Результати попереднього блоку питань свідчать, що декілька типів фінансових посередників (банки, страхові компанії, НПФ та інвестиційні фонди) користуються певним рівнем довіри. Однак при цьому сам рівень довіри не демонструє щільної кореляції з намірами щодо довгострокового інвестування власних накопичень. Із чого логічно постає наступне завдання – визначення змістовності поінформованості населення України щодо можливостей використання послуг цих інститутів для забезпечення гідної пенсії. Результати опитування респондентів представлено на *рис. 4*.

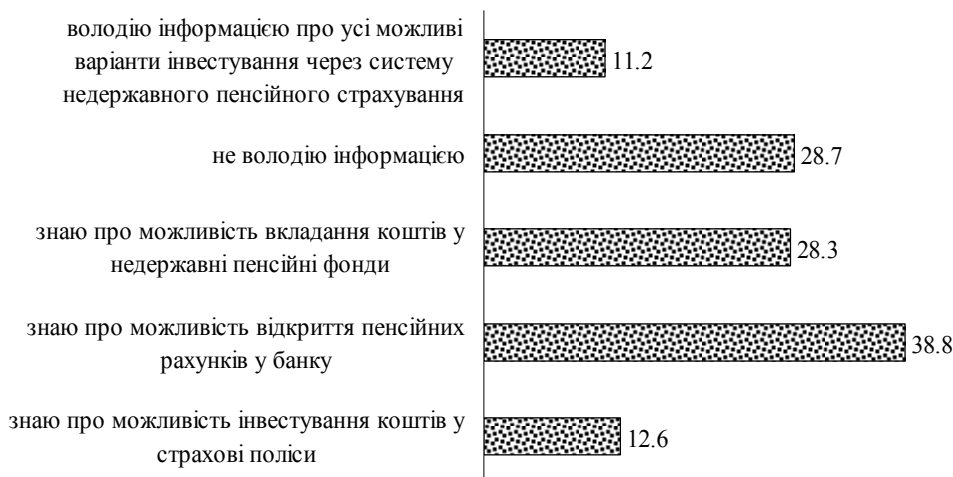

Рис. 4. Інформованість щодо інвестування коштів через систему недержавного пенсійного забезпечення

Досить висока частка поінформованості щодо банківських пенсійних рахунків свідчить про активність вітчизняних банків у популяризації своїх послуг у пенсійному забезпеченні.

Щодо використання послуг недержавних пенсійних фондів, то лише 6.7 % опитаних вже уклали пенсійні контракти (1 % – із корпоративним фондом, 1.7 % – із професійним, 3.8 % – із відкритим). Натомість 97.3 % респондентів не користуються такими послугами взагалі. Висловлені причини невикористання послуг недержавних пенсійних фондів систематизовані на *рис. 5*.

Таким чином, основними причинами відмови респондентів від послуг недержавних пенсійних фондів є загроза втрати заощаджень, відсутність достатньої поінформованості та обмежені фінансові можливості

покращення майбутнього пенсійного забезпечення. Крім того, 12 % респондентів взагалі заперечують запровадження недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

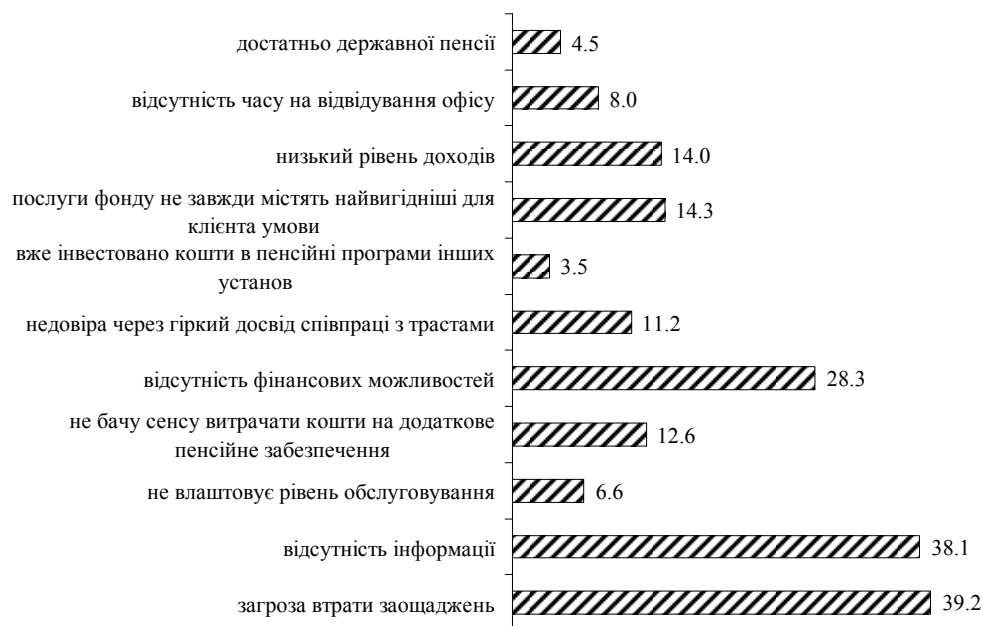

Рис. 5. Причини відмови від послуг недержавних пенсійних фондів

У процесі опитування було створено детальний "портрет" зацікавленості в послугах недержавного пенсійного фонду у найближчій перспективі. Відповіді респондентів, які ще не отримують зазначених послуг (621 особа), але їх потенційно сприймають, розподілилися таким чином:

- дуже зацікавлений – 19 осіб (3.06 %);
- скоріше зацікавлений – 81 особа (13.04 %);
- важко відповісти – 223 особи (35.91 %);
- скоріше не зацікавлений – 160 осіб (25.76 %);
- зовсім не зацікавлений – 138 осіб (22.22 %).

Аналізуючи відповіді респондентів на першу частину запитань, які пов'язані з виявленням рівня пенсійної свідомості серед працездатного населення, слід зазначити, що головною проблемою у процесі поширення послуг із недержавного пенсійного забезпечення є низький рівень довіри населення до відповідних фінансових інститутів та відсутність знань щодо вигідності використання послуг недержавних пенсійних фондів. При цьому рівень поінформованості осіб, які знають про такі послуги, низький і має досить поверхневий характер без економічної оцінки. Це підтверджується навіть відповідями на питання щодо назв відомих фондів, які змогли пригадати лише 7.7 % респондентів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, за результатами дослідження можна констатувати, що найбільш значущим чинником недостатнього розвитку ринку послуг НПФ (у порівнянні з об'єктивними економічними чинниками – зокрема, платоспроможним попитом на послуги недержавних пенсійних фондів) є саме низька поінформованість населення. Недовіру і неготовність населення інвестувати кошти у послуги НПФ можна вважати похідними для дослідженої групи респондентів.

Розглядаючи як фактор низьку поінформованість населення і, як наслідок – низький рівень довіри його до послуг на фоні нерозвиненого маркетингу недержавних пенсійних фондів, подальші дослідження доцільно присвятити створенню методологічної бази і ефективного методичного інструментарію вдосконалення системи маркетингу НПФ як обов'язкової передумови їх розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кокіна В. Довше працюєш – більше маєш / В. Кокіна // Урядовий кур'єр. — 2009. — № 111 (24 черв.).
2. Соціальні ризики фінансової стабільності України : Постанова Президії Національної Академії Наук України від 24.09.2008 № 231.
3. Андрусенко Н. Недержавне пенсійне забезпечення: чому воно мало приваблює населення? / Н. Андрусенко // Праця і зарплата. — 2007. — № 19. — С. 6–7.
4. Смоляк В. Розвиток системи довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення / В. Смоляк, О. Сергієнко // Управління розвитком : зб. наук. пр. — 2010. — № 3. — С. 113–114.
5. Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки 2010 // Матеріали проекту розвитку ринку капіталів USAID, Київ, 22.07.2010.
6. Головне управління статистики у м. Києві : офіційний сайт. — Режим доступу : <http://www.gorstat.kiev.ua>.
7. Офіційна сторінка Всеукраїнського перепису населення. — Режим доступу : <http://www.ukrcensus.gov.ua>.
8. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" / Комітет з економічних реформ при Президентові України ; версія для обговорення 02.06.2010.
9. Яценко Н. Пенсійна реформа: що заважає? / Н. Яценко, Ю. Сколотяний // Дзеркало тижня. — 2010. — № 12.
10. Соловьев А. К. Проблемы развития пенсионной системы: реальные и мнимые / А. К. Соловьев // Финансы. — 2010. — № 9. — С. 7–12.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2012.

Dolhova O. Non-state pension services in Ukraine: directions of development. This article contains results of the research of the author to determine the potential perception of pension service by private funds in Ukraine. It investigates the degree of

awareness of Ukrainian people about the possibility of creating additional pension through savings in private pension funds. The main factors motivating investment in private pension provision have been identified. Main causes of people's distrust to create additional pension through the institutions of private component of the pension system have been described and the place of private pension funds in the minds of citizens among other institutional investors have been identified. The effectiveness of advertising services of non-state pension funds has been analysed and reasons for the low level of public awareness on private pensions provision have been identified.

Kyiv residents were selected as respondents for the research, due to a number of geographical, economic and socio-demographic criteria.

According to the author the main causes of slowdown of development of the private pension system is mistrust and unwillingness of people to invest in private pension funds due to low awareness of this option of the creation of a supplementary pension. The study showed the importance of deep marketing research of potential clients of private pensions to identify ways of overcoming mistrust stereotypes of population to non-state component of pension system in Ukraine, the use of effective marketing to attract attention of the working population in order to overcome the problems of development of the private pension funds.

Key words: pensions, the pension system of Ukraine, non-state pension fund, parabanking system, institutional investors, financial market, pension awareness, marketing activities.

REFERENCES

1. *Kokina V. Dovshe pracujesh – bil'she majesh / V. Kokina // Urjadovyj kur'jer. — 2009. — № 111 (24 cherv.).*
2. *Social'ni ryzyky finansovoi' stabil'nosti Ukrai'ny : Postanova Prezhydii' Nacional'noi' Akademii' Nauk Ukrai'ny vid 24.09.2008 № 231.*
3. *Andrusenko N. Nederzhavne pensijne zabezpechennja: chomu vono malo pryvabljuje naselennja? / N. Andrusenko // Pracija i zarplata. — 2007. — № 19. — S. 6–7.*
4. *Smoljak V. Rozvytok systemy doviry naselennja do nederzhavnogo pensijnogo zabezpechennja / V. Smoljak, O. Sergijenko // Upravlinnja rozvytkom : zb. nauk. pr. — 2010. — № 3. — S. 113–114.*
5. *Pensijna reforma v Ukrai'ni: doslidzhennja suspil'noi' dumky 2010 // Materialy projektu rozvytku rynku kapitaliv USAID, Kyi'v, 22.07.2010.*
6. *Golovne upravlinnja statystyky u m. Kyjevi : oficijnyj sajt. — Rezhym dostupu : <http://www.gorstat.kiev.ua>.*
7. *Oficijna storinka Vseukrai'ns'kogo perepysu naselennja. — Rezhym dostupu : <http://www.ukrcensus.gov.ua>.*
8. *Programa ekonomichnyh reform na 2010–2014 roky "Zamozhne suspil'stvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava" / Komitet z ekonomichnyh reform pry Prezhydentovi Ukrai'ny ; versija dlja obgovorennja 02.06.2010.*
9. *Jacenko N. Pensijna reforma: shho zavazhaje? / N. Jacenko, Ju. Skolotjanyj // Dzerkalo tyzhnja. — 2010. — № 12.*
10. *Solov'ev A. K. Problemy razvitija pensionnoj sistemy: real'nye i mnimye / A. K. Solov'ev // Finansy. — 2010. — № 9. — S. 7–12.*